

Den ny museumslov og byarkæologi

AF STIG BERGMANN MØLLER

Den 1. januar 2002 fik Danmark en ny museumslov. Hensigten med loven er overordnet set at skabe et større hensyn til kulturarven i den fysiske planlægning inden for stat, amter og kommuner samt ved konkrete anlægsarbejder. Fra lovgivernes side har man ønsket, at museerne så tidligt som muligt i planarbejdet informerer om fortidsminder, deres udbredelse, bevaringstilstand og videnskabelige værdi således, at anlægsmyndigheder og bygherrer bedre kan planlægge deres arbejder. Endvidere er det hensigten, at arkæologiske undersøgelser kan indgå som en naturlig del af den fysiske planlægning, så risikoen for at disse undersøgelser forsinker anlægsarbejder og byggerier minimeres. Arealer med væsentlige fortidsminder skal dertil kunne friholdes for byggeri samt jord- og anlægsarbejder.

Ét år senere, den 1. januar 2003, indførtes der som et led i den ny museumslov også nye bestemmelser vedrørende finansieringen af arkæologiske undersøgelser. Såfremt der er fortidsminder på et givet areal, påhviler det nu den, der lader et byggeri eller anlægsarbejde foretage, at betale for de eventuelle arkæologiske udgravninger; undtaget herfra er fortidsminder fundet ved almindeligt landbrugs- og skovbrugsarbejde.

Forvaltning af loven før og nu

Når det lokale arkæologisk ansvarlige museum tidligere, under den gamle museumslov, fik kendskab til anlægsarbejder eller byggerier, gennemgik arkæologen først museets arkiver for oplysninger om allerede kendte fortidsminder på det pågældende areal. Var der kendte fortidsminder i området, eller vurderede arkæologen ud fra sit lokalkendskab, at der var en sandsynlighed for dette, blev der forud for en mulig egentlig udgravning udført en såkaldt prøvegravning for at afklare, hvorvidt der rent faktisk fandtes væsentlige fortidsminder på arealet. Offentlige myndigheder betalte selv for prøvegravninger og eventuelle udgravninger, mens private bygherrer blev holdt skadesløse, da den danske stat ved rigsantikvaren afholdt udgifterne til de arkæologiske undersøgelser.

Under den ny museumslov er procedurerne i forbindelse med prøvegravningen, som nu kaldes en forundersøgelse, blevet ændrede. I dag kan en anlægsmyndighed eller en bygherre forud for anlægs- og byggearbejder anmode det lokale arkæologisk ansvarlige museum om en vurdering af sandsynligheden for fortidsminder på et givet areal, men museet kan også selv rette henvendelse til den pågældende anlægsmyndighed eller bygherre, såfremt museet mener, der er fortidsminder i området. Vurderingen hviler stadig blandt andet på en arkivalsk kontrol, men som før vil arkæologen i mange tilfælde vurdere, at der er behov for en forundersøgelse for at afklare spørgsmålet om tilstedeværelsen af fortidsminder på et mere sikkert grundlag.

Til forskel fra tidligere er en sådan forundersøgelse frivillig, og påbegyndelse af undersøgelsen forudsætter den anlægsansvarliges accept.

Kulturarvsstyrelsen, der har det centrale ansvar for forvaltningen af den nye lov, har fastlagt, at udgiften til en forundersøgelse påhviler anlægsmyndigheden eller bygherren, såfremt det samlede planareal er over 5.000 m² - kaldet en større forundersøgelse. Er arealet under 5.000 m², betales forundersøgelsen af museet selv - kaldet en mindre forundersøgelse. Endvidere har Kulturarvsstyrelsen fastlagt, at forundersøgelser i de historiske bykerner, f.eks. i Aalborg, altid anses for at være større. Dermed skal udgiften til forundersøgelser i de gamle købstæder altid afholdes af bygherren.

Set fra et snævert økonomisk synspunkt kan man som anlægsmyndighed eller bygherre måske mene, at penge brugt på en forundersøgelse er skønne spildte midler. Reelt set er pengene dog givet godt ud, da forundersøgelsen, der har til formål at skabe et overblik over eventuelle fortidsminder af væsentlig interesse i området, giver bygherren en mulighed for at tilrettelægge sit anlægsarbejde således, at udgifter til arkæologiske udgravninger kan undgås eller mindskes. Hertil kommer – og dette er nok så væsentligt – at risikoen for en fordyrende forsinkelse af byggeriet kan minimeres, såfremt museet kan udføre sin undersøgelse i god tid, inden et anlægsarbejde eller byggeri skal igangsættes.

Viser området sig at være uden væsentlige fortidsminder, er museets sagsbehandling afsluttet, og pågældende bygherre kan fortsætte sit bygge- eller anlægsprojekt. Nu kan vedkommende ligefrem reklamere med, at f.eks. en parcelhusudstyknings eller en bygrund er uden fortidsminder. En privat køber af en grund kan dermed være sikker på, at han eller hun ikke skal til at betale for en arkæologisk udgravning – oven i udgiften til det nye hus!

Finder arkæologerne under forundersøgelsen derimod væsentlige fortidsminder, afgør museet i et tæt samarbejde med Kulturarvsstyrelsen, om området bør udgraves. Udgiften til den egentlige udgravning afholdes af pågældende anlægsmyndighed eller bygherre, og i særlige tilfælde kan Kulturarvsstyrelsen yde et økonomisk tilskud til privates udgifter til forundersøgelser og deciderede udgravninger.

Arkæologi i de gamle købstæder

Talrige danske byer rummer levn og fortidsminder fra middelalder (perioden ca. 1050 - 1536) og renæssance (perioden 1536 - ca. 1660). I gamle købstæder som Aalborg står nutidens by praktisk talt oven på flere meter af omsat affald og nedbrudt bebyggelse - af arkæologer kaldet kulturlag. Hovedparten af de kulturhistoriske levn og fortidsminder fra de nævnte perioder befinder sig således ikke over jordoverfladen, men under. Disse kulturlag rummer et væld af informationer om livet i middelalder og renæssance, og i lagene ligger der blandt andet nedrevne huse og klostre, nedlagte gader og gyder, for længst glemte afløbsrør, tilkastede latriner og brønde samt genstande fra hverdagens mange gøremål.

Middelalder- og renæssancebyen ligger som regel i kernen af de nuværende byer, og ved bygge- og anlægsarbejder i den historiske bykerne ødelægges kulturlagene ofte, da man ved anlæggelse af kældre, piloteringer til nye bygninger, anlæggelse af kloakker m.m. graver kulturlage-

ne helt eller delvist bort. Derfor er det meget væsentligt, at arkæologer forud for bygge- og anlægsarbejderne foretager en dokumentation af de lag, bygningsrester og andet, der vil forsvinde som en følge af jordarbejderne.

Inden for Aalborg Historiske Museums arkæologiske ansvarsområde ligger der tre købstæder eller købstadslignende bysamfund fra middelalder og renæssance, nemlig Aalborg, Hobro og Nibe. Langt hovedparten af de byarkæologiske undersøgelser finder sted i Aalborg, og det er da også herfra, nedenstående to eksempler på bygherrers reaktion på den ny museumslov er hentet.

To sager om renovering af huse

På grunden Algade 10-12 ønskede en privat bygherre i 2004 at foretage en omfattende renovering af det eksisterende hus. Renoveringen omfattede blandt andet en sænkning af stuegulvene på 40 til 100 cm i for- og baghus samt opførelse af en mindre tilbygning i baggården. Museet gjorde bygherren opmærksom på, at renoveringen formentlig ville indebære en ødelæggelse af kulturlag fra middelalder og renæssance, og anbefalede derfor en større forundersøgelse.

Bygherren accepterede at betale for en forundersøgelse, og museets arkæologer udlagde derefter fem prøvefelter af ca. 2 x 2 meters størrelse hver; i forhuset blev der anlagt to felter, i baghuset ét felt og endnu ét blev gravet i baggården. Alle felter blev gravet med en lille gravemaskine og kun ned til bundniveauet for det påtænkte anlægsarbejde. Grundens ældste bebyggelse kunne derved ikke undersøges ved denne lejlighed.

*Jordsnit, der afspejler byudviklingen fra ca. 900 til 1300 i området ved Gråbrodrekløster Museet i Aalborg. Til venstre ses blandt andet grålige sandlag fra nordfundamentet til klosterkirken fra omkring 1250 og til højre et rødt teglgulv fra samme kirke.
Foto: Jan Slot-Carlson.*

Påtræf arkæologerne faste kulturlevn f.eks. i form af ældre fundamenter, teglgulve eller bageovne, blev disse anlæg efterladt uforstyrret – ”in situ”.

Forundersøgelsen afslørede, at der under det nuværende forhus har ligget ældre huse, som i hvert fald rækker tilbage til 12-1300-tallet. I det eksisterende baghus blev der påtruffet rester af et 17-1800-tals baghus, og om der har ligget en ældre bygning på stedet kunne ikke afgøres, da prøvefeltet kun blev ført ca. 100 cm ned under terræn. I baggården fandtes flere brolægninger og planeringslag fra 17-1800-tallet, hvilket klart peger på en langvarig benyttelse af området til gårdsplads. Museet og Kulturarvsstyrelsen vurderede, at renoveringen umiddelbart kunne iværksættes i det eksisterende baghus og i baggården, men at en egentlig udgravning var nødvendig i forhuset.

I denne omgang blev der imidlertid ikke foretaget yderligere undersøgelser på grunden, da bygherren ikke ønskede at afholde udgifterne til en egentlig udgravning. Han valgte i stedet at lægge det nye stuegulv oven på det gamle gulv. De to prøvefelter blev fyldt op med sand, og de arkæologiske levn blev bevaret intakte under det nye gulv.

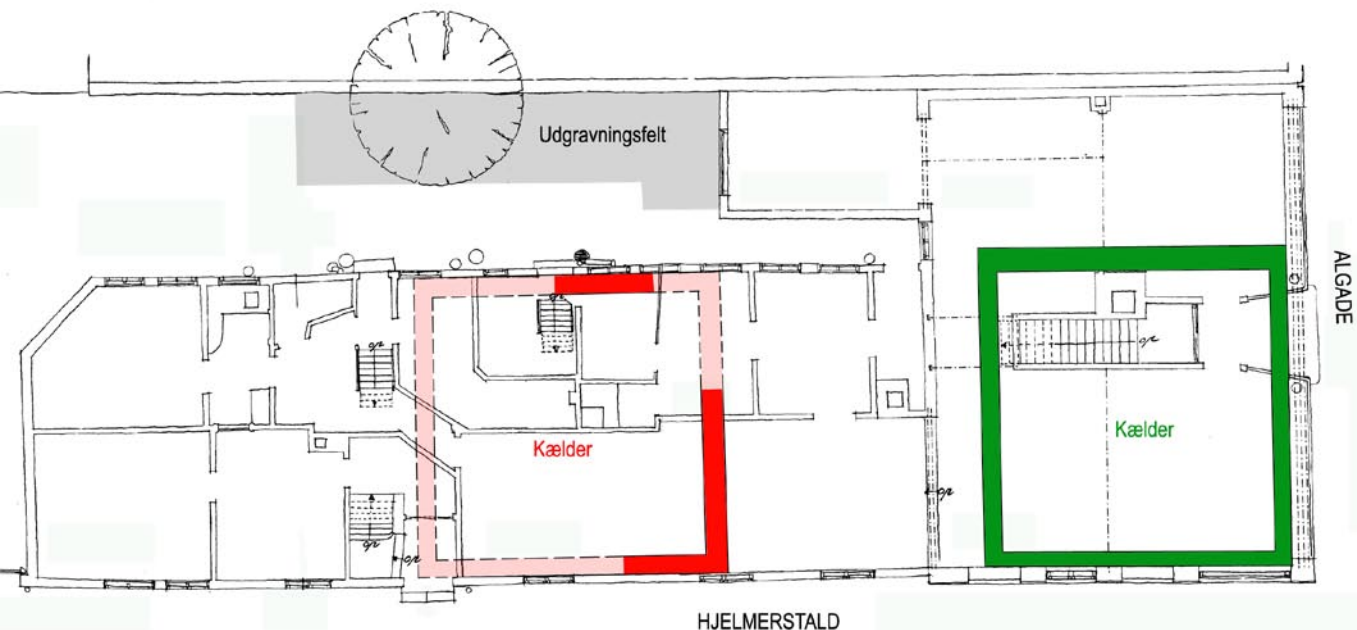
Endnu en sag om gulvsænkning dukkede op i 2004. En privat bygherre ønskede at rovere og ombygge den ældre ejendom, der ligger på grunden Algade 3/Hjelmerstald 2-4. Algade 3 fremstår i dag som en grundmuret bygning, mens Hjelmerstald 2-4 udgøres af ældre bindingsværkshuse. Renoveringen indebar blandt andet en afgravning af niveauet inde i bygningen Hjelmerstald 2 med ca. 75 cm. Efter afgravningen skulle en bygningsafstivende jernkonstruktion indsættes, og et nyt gulv i ét plan støbes. Endvidere skulle den nordligste del af baggården inddrages i bygningen, hvorved der ville blive fjernet ca. 50 cm muld og fyld. Museet informerede også her bygherren om, at renoveringen sandsynligvis ville ødelægge kulturlag fra middelalder og renæssance. Museet og bygherren blev derfor enige om, at en forundersøgelse skulle gennemføres.

Ved forundersøgelsen blev der gravet to smalle søgegrøfter henholdsvis inde i Hjelmerstald 2 og ude i baggården. Grøfterne blev også i dette tilfælde gravet med en lille gravemaskine og kun ned til bundniveauet for den kommende afgravning. De arkæologiske anlæg i form af blandt andet syldsten, murværk, brolægninger og et flisegulv i røde teglsten fra senmiddelalder og renæssance gjorde det helt klart, at en egentlig udgravning var påkrævet.

Indsættelsen af den afstivende jernkonstruktion havde til formål at binde navnlig Hjelmerstald 2-huset sammen, og dette projekt lod sig ikke ændre. Da anlægsarbejdet altså ville indebære en destruktion af de arkæologiske anlæg og kulturlag, var bygherren nødsaget til at betale for en udgravning. Det viste sig dog, at udgifterne til den arkæologiske undersøgelse var så store set i forhold til udgifterne ved gulvsænkningen, at bygherren modtog et betragteligt tilskud fra Kulturarvsstyrelsen.

Udgravningen viste sig absolut at være umagen værd. Ganske vist fik museets arkæologer heller ikke her mulighed for at undersøge de ældste bebyggelseslag på grunden, men de kom dog ned til 1300-tallet,

hvor de blandt andet fandt syldsten fra en let bygning muligvis opført i bindingsværk. I 1400-tallet blev denne bygning afløst af et større gavlhus opført i bindingsværk og med en 6,5 x 6,5 meter stor teglbygget kælder beliggende i den bagerste del af huset. Med mindre ændringer stod dette hus frem til omkring 1600, hvor kælderen blev fyldt op og huset revet ned. Det afløstes dog straks af et nyt gavlhus i bindingsværk, som fik en 6,75 x 6,5 meter stor teglbygget kælder ud mod Algade. Begge kældre, der stort set blev efterladt intakte, er bevarede under de nye gulve i Hjelmerstald 2 og Algade 3.

I nyere tid er gavlhuset fra omkring 1600 blevet delt i to bygninger. Det nuværende bindingsværkshus Hjelmerstald 2 er opført i 17-1800-tallet, men i huset indgår der en del genbrugt tømmer, som må stamme fra renæssancehuset. Af dette tømmer er der indsendt prøver til årringsdatering på Nationalmuseet. Algade 3 blev i slutningen af 1800-tallet grundmuret og vendt, så huset nu ligger med langsiden ud mod Algade. På ældre fotografier kan kælderen fra omkring 1600 stadig ses.

I begge sager må det konkluderes, at den ny museumslov har virket efter hensigten. I tilfældet med Algade 10-12 valgte bygherren at ændre sit projekt således, at han i høj grad minimerede udgiften til den arkæologiske undersøgelse, og samtidig blev de arkæologiske anlæg bevaret til eftertiden. I tilfældet med Algade 3/Hjelmerstald 2-4 valgte bygherren derimod at holde fast i sit oprindelige projekt, og museet fik ved den af bygherren betalte udgravning væsentlig ny viden om bebyggelsen på grunden.

Stueetagen i Algade 3 og Hjelmerstald 2 med ældre kældre. Efter Aalborgbogen 1975 med tilføjelser af Aalborg Historiske

Fotografi fra sidst i 1800-tallet af Algade 3. Husets bindingsværk er ændret til grundmur, og 1600-tals kælderen ses med en trappenedgang flankeret af to mindre vinduer. Efter Aalborg-bogen 1975.